

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	En modell för ordbokskritik	
Forfatter:	Kalevi Koukkunen	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 4, 1997, s. 225-232 Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Esbo 21.-24. maj 1997	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

En modell för ordbokskritik

For this article, the author has studied reviews of bilingual and monolingual Finnish dictionaries starting from 1826 up to the 1990s. The aim has been to find out if it is possible to distinguish patterns of common and repeated elements in dictionary reviews (κ), and whether these elements could be worked into a specific formula. An analysis of the content of the reviews studied shows that the following elements can be considered as regular features of a dictionary review:

- 1) generalities (κ_1 ; historical reasons for publishing the dictionary, goals of the dictionary, layout, guide for users),
- 2) analysis of the entries (λ ; equivalents, idioms, structure),
- 3) lexicographical problems (λ_1),
- 4) importance of the dictionary (α).

It is shown that the foregoing elements can be worked into the following formula: $\kappa = \kappa_1 + \lambda + \lambda_1 + \alpha$. When λ_1 and α are reduced to λ , we get the following formula: $\kappa = \kappa_1 + \lambda$. Results of empirical testing are also provided in this article.

1 Inledning

År 1993 utkom nummer 9 av årsboken för internationell lexikografi med namnet *Lexicographica*. Numret var ägnat åt ordbokskritik. I sju artiklar analyserades den kritik som skrivits i Förenta Staterna, Spanien, Italien, Tyskland, Danmark, Sverige och Finland. Jag fick äran att utreda den finländska ordbokskritikens historia. Jag presenterade närmast kritiken av ordböcker från ett främmande språk till finska och vice versa, och därtill särskilt kritiken av två viktiga finsk-finska ordböcker.

När jag studerade ordbokskritiken från år 1826 fram till 1990-talet fann jag gemensamma element som kunde ligga till grund för en modell för ordbokskritik. Det var enkom för denna konferens jag började fundera på en dylik modell, och tanken började fascinera mig också av den anledningen att jag år 1991 kommit på en modell för etymologisering. (Också etymologerna vid *Suomen sanojen alkuperä* ('Finsk etymologisk ordbok') tillämpar kanske sig själva ovetande denna modell.)

Jag presenterar kritiska anföranden, dvs. propositioner, gällande ordböcker som publicerats under en period av 170 år. Jag tror och är övertygad om att mina observationer om finsk ordbokskritik också gäller för den skandinaviska och internationella ordbokskritiken. Kritiken inleds vanligen med en historisk överblick som behandlar följande tre frågor:

- 1) vilket slags ordböcker har det funnits förut,
- 2) vilken är den allmänna och specifika utgångspunkten för den aktuella ordboken,
- 3) i vilken situation utkommer ordboken.

I inledningen beskrivs också ordbokens målsättningar, för vem den är avsedd och hur den är gjord. Förhoppningsvis framgår dessa viktiga aspekter också av själva ordboken. Kritikern grans-

kar ordboken och ”smakar” på den. Kommentarer om det yttre kan framföras antingen i början eller alldeles i slutet av recensionen i stil med ”Tryck och papper uti detta nya Finska Lexicon äro utmärkt goda”, som det hette om Renvalls ordbok när den utkom på 1820-talet (Åbo Tidningar 1826). Är det inte fortfarande aktuellt att bedöma papperet, trycket och bokens yttre – mutatis mutandis om elektroniska ordböcker?

Kritikerna anmärker gärna på tryckfel. Tryckfelen bör noteras och tas i beaktande, även om de inte är lika frekventa som i Helenius ordbok som efter kritikernas korrekturläsning i efterhand utökades med 39 sidor tryckta rättelser. Här är det skäl att ta upp också ordbokens bruksanvisning. En kritiker konstaterade att den åttasidiga bruksanvisningen till en viss ordbok ställvis var så omständlig och svårbegriplig att den medelmåttige ordboksanvändarens minne och tålmod utsattes för en hård prövning. Ett stående skämt är att bruksanvisningen i första hand är till för ordboksredaktörerna själva.

2 Uppslagsorden

Den synligaste delen i en ordbok är uppslagsorden, som ibland kan vara iögonfallande på många sätt. Kommentarer om dem kan vara motsägelsefulla. Europaeus svensk-finska ordbok innehöll enligt en kritiker för många uppslagsord, medan den stora mängden specialterminologi inom vetenskap och konst var en positiv aspekt (Morgonbladet 1853). En annan kritiker menade att ordboken innehöll för många osvenska uppslagsord, av typen *abbreviation*, *abbreviera*, *aberration*, *abnorm* osv. (Borgå Tidning 1853).

Urvalet av uppslagsord i Ahlmans svensk-finska ordböcker ansågs vara så gott som fullständigt, men enligt O.A.F. Mustonen ingick också klumpiga, främmande och onödiga uppslagsord (Mustonen 1885). Uppslagsorden och idiomerna i Hahnssons svensk-finska ordbok ansågs vara träffande, bortsett från att man enligt A.V. Forsman borde ha utelämnat en stor del svenska uppslagsord och ett par hundra exempel (Forsman 1900). Romanisten O.J. Tallgren avslutade sin 17-sidiga kritik av Cannelins tidiga svensk-finska ordbok (1912) med en förteckning över uppslagsord och översättningar som saknades i ordboken (Tallgren 1914).

Vanligen klagar kritikerna över att en ordbok innehåller för få uppslagsord, men i Perret & Nurmela finsk-franska ordbok lär det ha funnits för många uppslagsord (Långfors 1945). Nykysuomen sanakirja (’Nufinsk ordbok’) innehöll enligt en kritiker för många dialektala uppslagsord, medan en annan kritiker efterlyste fler. Redan år 1945 lade Veikko Ruoppila märke till att det i Nykysuomen sanakirja finns ett hundratal sammansättningar som slutar på *-mies* (-man), medan det endast finns ett tiotal som slutar på *-nainen* (-kvinna) (Ruoppila 1945). I Suomen kielen perussanakirja (’Finsk basordbok’) är förhållandet rättvisare.

Att förnya en gammal ordbok är en krävande balansgång. I många kritikerinlägg kommer det fram att man i den nya upplagan borde ha gallrat bland de föråldrade uppslagsorden. Men det är svårt att säga var den s.k. kvalificeringsgränsen skall gå. Antalet och urvalet av uppslagsord överlag är något mycket subjektivt. Kan en ordboksförfattare genom sina val komma till ett objektivi resultat? Jag svarar själv på frågan: han kan uppnå en objektivitet som för hans egen del är motiverad.

Nuförtiden anses det för övrigt att uppslagsorden skall vara verkliga, inte uppbyggda eller t.ex. sådana som författaren gärna skulle vilja att människorna använde. Inom finsk lexikografi kan man inte förbigå Elias Lönnrots stora finsk-svenska ordbok. Den innehåller många rent mekaniskt bildade uppslagsord, t.ex.

koirastaa 'vara hundisk [= hundaktig]',
koirastaja 'den som är hundisk',
koirastaminen 'att vara hundisk',
koirastavainen 'som är hundisk'.

I recensionerna av Suomen kielen perussanakirja förundrade sig kritikerna över hur mycket finskans ordförråd har förändrats på ett halvt århundrade. Förändringen är dock delvis skenbar, eftersom de ord som framträder tydligast vid en jämförelse är de ord som kommit till i och med människans naturliga utveckling. Under de senaste årtiondena har utvecklingen gått framåt inom bl.a. teknikens olika områden, näringsliv, administration och kommunikation. Och så småningom börjar också specialtermerna bli vardagliga och allmänspråkliga. Uppslagsorden är en så central del av en ordbok att majoriteten av kritikerna i sina recensioner koncentrerade sig på att behandla just dem.

Det finns spaltmetervis med exempel på uppslagsord som kritikerna saknat i olika ordböcker. Jag skulle vilja vrida perspektivet åtminstone 180 grader, dvs. i rak vinkel: kritikerna kunde också glädja sig över de tusentals uppslagsord som finns i boken. I detta sammanhang citerar jag alltid Mikael Reuter, som i en tidningsartikel på ett kärnfullt sätt har sammanfattat ordbokskritiken:

”Som jag antydde redan i början, är problemet med en ordboksrecension att det är så mycket lättare att peka på enskilda brister än att se ordbokens enorma rikedom på nyansskiftningar och exempelfraser.” (Reuter 1986)

Till utvärderingen av uppslagsorden hör ännu en ytterst viktig aspekt: kritikern kan visa sin stora och breda sakkunskap.

3 Ekvivalenterna och idiomerna

Det väsentligaste och djupaste innehållet i en ordbok uppstår genom förhållandet mellan uppslagsorden och ekvivalenterna, av den delvis känsliga och delvis akrobatiska konstellationen att man för väl valda uppslagsord och idiom erbjuder så adekvata översättningar och förklaringar som möjligt.

Också om urvalet av uppslagsord ofta kan kritiserats så finns det ännu fler sakliga kommentarer att framföra om ekvivalenterna. A. V. Forsman konstaterade i sin kritik av Hahnssons svensk-finska ordbok att vissa översättningar var misslyckade, oanvändbara, dialektala och felaktiga (Forsman 1900).

Men också i Karlssons svensk-finska ordbok som utkom på 1980-talet fanns oanvändbara uttryck och talesätt; fraseologin var dock riklig (Saamila 1982). O. J. Tallgren hade redan år 1914 då han nagelför Cannelins svensk-finska ordbok klagat över hur svårt det är att hitta verkligt finska motsvarigheter till orden i svenskan (Tallgren 1914).

4 Artiklarnas struktur

Tidigare koncentrerade sig ordbokskritiken på att i detalj diskutera uppslagsord och översättningsmotsvarigheter. Det är egentligen kanske först på 1980-talet som man har börjat fästa särskild och seriös uppmärksamhet vid artikelstrukturen i ordboken. Tre faktorer har bidragit till detta:

- 1) användningen av datorer i ordboksarbetet
- 2) den strukturering av materialet som legat till följd och
- 3) uppkomsten och utvecklingen av det vetenskapliga studiet av ordböcker och ordboksarbete, dvs. den s.k. lexikografin.

5 Lexikografi

När Nykysuomen sanakirja utkom på 1950-talet satte den också i gång en värdefull diskussion om lexikografins principer. Ungefär trettio år senare klagade Kai A. Saanila över att man i Karlssons svensk-finska ordbok ser på svenskans formlära ur finskans synvinkel (Saanila 1982). Enligt en färsk utsaga har den tysk-finska lexikografin i och med Aino Kärnäs ordbok äntligen tagit ett språng in i nutiden (Ruppel 1996). Hannu Tommola sammanfattar: av en god ordbok bör man kräva konsekventa redigeringsprinciper och pålitliga sakuppgifter (Tommola 1983).

6 Ordbokens betydelse

Det finns många sätt att bedöma en ordboks betydelse. Lönnrots finsk-svenska ordbok var av stor nationell och internationell betydelse genom att den var en manifestation av ett kulturspråk i bästa kalevalaanda. Om Hahnssons svensk-finska ordbok sades att den var bättre än alla tidigare ordböcker (Krohn 1884). Visserligen påpekade A. V. Forsman att ordboken hade för många författare – fyra stycken – vilket ledde till att den blev ojämn (Forsman 1900).

När Nykysuomen sanakirja utkom var det en viktig nationell händelse, eftersom finskan nu var ett dokumenterat kulturspråk. Jag tror att alla nordiska länder har haft sina egna nationella höjdpunkter. På Nykysuomen sanakirja hade kritikerna svindlande förväntningar på många plan:

- ordboken skulle markera föräldrade och främmande ord och ord som av någon annan orsak borde undvikas,
- man hoppades att ordboken skulle befästa finskans ortografi,
- i tvistefrågor fick ordboken agera högsta domstol – detta hade redaktörerna aldrig kunnat vänta sig,
- en kritiker ansåg Nykysuomen sanakirja vara så gott som ofelbar och
- ordboken skulle finnas i bokhyllan hos varje finländare som älskade sitt fosterland och sitt vackra modersmål.

Karlssons svensk-finska ordbok karakteriserades som användbar och tidsenlig, men den ansågs ge en felaktig bild av förhållandet mellan svenskan och finskan (Melin 1985).

7 Önskemål

Kritikerna framhåller ofta

- 1) vilket slags ordbok man borde ha gjort,
- 2) hur den borde ha gjorts,
- 3) vad man borde ha tagit med och
- 4) vad man borde ha utelämnat.

Det är ofta fråga om subjektiva önskemål, bland vilka man i bästa fall kan hitta semiobjektiva synpunkter som är värda att beakta. En kritiker ansåg överraskande nog att Lönnrot borde ha gjort en finsk-finsk och inte en finsk-svensk ordbok (Kirjallinen Kuukauslehti 1874). En kritiker av Cannelins tidiga ordböcker sade att en ordbok också borde förmedla syntaktisk information (Tallgren 1914). Man bör dock komma ihåg att ordböckerna främst är avsedda för användarna, eller skulle man kunna säga: köparna.

*

Så har jag beskrivit de centrala elementen i ordbokskritiken och fått en "innehållsanalys". Enligt denna analys behandlas i recensionerna bl.a. följande frågor:

1. allmänt
  - det historiska läget eller utgångsläget
  - målsättning
  - tryck och yttre intryck
  - bruksanvisning.
2. uppslagsorden
  - ekvivalenter och idiom
  - artikelstrukturen.
3. lexikografi.
4. ordbokens betydelse
  - önskemål

Jag betecknar själva modellen med κ ,

1. allmänt med κ_1 ,
2. uppslagsorden med λ ,
3. lexikografi med λ_1 och
4. ordbokens betydelse med α .

Jag får modellen

$$\kappa = \kappa_1 + \lambda + \lambda_1 + \alpha.$$

När jag förenar λ , λ_1 och α till λ , blir modellen för ordbokskritik

$$\kappa = \kappa_1 + \lambda.$$

Låt oss se hur denna modell realiseras i den färska kritiken. I tredje delen av tidskriften *Lexico-Nordica* år 1996 ingår Marketta Sundmans utförliga recension av Ilse Cantells, Nina Martolas, Birgitta Romppanens och Mats-Peter Sundströms *Suomi-ruotsi opiskelusanakirja* ('Finsk-svensk studieordbok') samt av Anja och Tauno Sarantolas *Ruotsi-suomi opiskelusanakirja* ('Svensk-finsk studieordbok') (Sundman 1996). Vilken är strukturen i denna gemensamma kritik?

1. Inledning eller allmänt
2. Ordartiklarnas struktur
  - 2.1 Uttal
  - 2.2 Betydelseförklaringar
  - 2.3 Urvalet av uppslagsord
  - 2.4 Ekvivalenter
  - 2.5 Fraser och idiom
3. Den grammatiska informationen i den finsk-svenska ordboken
4. Avslutning

Quod erat demonstrandum.

Det är omöjligt att redigera en perfekt ordbok. Det är också omöjligt att skriva en objektiv kritik. Jag kan med glädje konstatera att de bästa recensionerna nuförtiden publiceras i *LexicoNordica*. I dem finns en harmoni mellan analys och syntes. Förhoppningsvis redigeras så många ordböcker som möjligt så, att man kan beskriva dem lika vackert som *Teknikan Sanasto* år 1940:

”Vi kan till en början lugnt säga att verket är en guldgruva, ett hjälpmedel och ett verktyg som vi länge väntat på och utan vilket vi inte längre behöver treva oss fram.”
(T.J.K. 1940)

Behandlade ordböcker

- Ahlman, Ferd. 1885: *Ruotsalais-suomalainen Sanakirja – Svenskt-Finskt Lexikon*. Kolmas, lisätty ja korjattu laitos – Tredje, tillökta och omarbetade upplagan. Toimittanut – Utgiven af K. Forsman. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) toimituksia 38. Helsinki: SKS.
- Cannelin, K. 1912 = *Ruotsalais-suomalainen sanakirja – Svenskt-finskt lexikon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) toimituksia 106. Helsinki: SKS.
- Cantell, I. & al. 1995 = *Suomi-ruotsi opiskelusanakirja* (Finsk-svensk studieordbok). Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Europaeus, D.E.D. 1853 = *Svenskt-Finskt Handlexikon – Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 16. Helsingfors: Finska Litteratur-Sälskapets Tryckeri.
- Hahnsson, J.A. & al. 1899 = *Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja – Svenskt-Finskt Lexikon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) toimituksia 93. Helsinki: SKS.
– Första häftet av ordboken utkom redan 1884, men projektet avbröts.

- Helenius, C. 1838 = *Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja – Finsk och Svensk samt Svensk och Finsk Ord-Bok*. Åbo: Christ. Ludv. Hjelt.
- Karlsson, G. 1982–87 = *Iso ruotsalais-suomalainen sanakirja – Stora svensk-finska ordboken*. 1–3. Päätoimittaja Göran Karlsson. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) toimituksia 358. Helsinki: SKS.
- Kärnä, A. 1995 = *Saksa-suomi opiskelusanakirja* (Tysk-finsk studieordbok). Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Lönnrot, E. 1866–80 = *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja – Finskt-Svenskt Lexikon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) toimituksia 50. Helsinki: SKS.
- Nyky-suomen sanakirja* (Nuffinsk ordbok) 1951–61. I–VI. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Päätoimittaja Matti Sadeniemi. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Perret, J.-L. & Nurmela, T. 1944 = *Suomalais-ranskalainen sanakirja – Dictionnaire finnois-français*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) toimituksia 226. Helsinki: SKS.
- Renvall, G. 1823–26 = *Suomalainen Sana-Kirja – Lexicon Linguae Fennicae, cum interpretatione duplici, copiosiore Latina, brevior Germanica*. Aboae: Typis Frencckellianis.
- Sarantola, A. & T. 1995 = *Ruotsi-suomi opiskelusanakirja* (Svensk-finsk studieordbok). Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Suomen kielen perussanakirja* (Finska basordboken) 1990–94. 1–3. Päätoimittaja Risto Haarala. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Painatuskeskus.

Recensionier

- Borgå Tidning 1853 = Literatur. Svenskt-Finskt Handlexikon. Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. 19.10.1853.
- Forsman, A.V. 1900 = Ruotsalais-suomalainen sanakirja – Svenskt-finskt lexikon. Toimittaneet J.A. Hahnsson ym. *Virittäjä* s. 126–134.
- Kirjallinen Kuukauslehti 1874 = Kotimaan Kirjallisuutta. Jälkikatsahdus menneen vuoden kirjallisuuteen. 1/1874, 23–24.
- Krohn, J. [signaturen J.K.] 1884 = Kotimaan Kirjallisuutta. J.A. Hahnsson. Ruotsalais-suomalainen sanakirja. Första häftet (A–Böjd). *Valvoja* s. 209–213.
- Långfors, A. 1945 = Uusi suomalais-ranskalainen sanakirja. *Virittäjä* s. 595–599.
- Melin, C. 1985 = Finlandssvenska ord och ordbetydelser i Stora svensk-finska ordboken. *Språkbruk* 1/1985, 11–13.
- Morgonbladet 1853 = Svenskt-Finskt Handlexikon. 12.9.1853.
- Mustonen [= Lönnbohm], O.A.F. 1885 = Kotimaan Kirjallisuutta. Ferd. Ahlman, Svenskt-finskt lexicon – Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. *Valvoja* s. 508–511.
- Reuter, M. 1986 = Stora Svensk-finska ordboken. *Kääntäjä* 2/1986, 2.
- Ruoppila, V. 1954 = Nyky-suomen sanakirja puolivälissä 1954. *Uusi Suomi* 24.12. 1954.
- Ruppel, K. 1996 = Liikettä saksalais-suomalaisessa leksikografiassa. *Virittäjä* s. 460–467.
- Saanila, K. 1982 = Tulihan se vihdoinkin. Ruotsalais-suomalainen suursanakirja ilmestynyt. *Uusi Suomi* 14.8.1982.
- Sundman, M. 1996 = Ilse Cantell & al.: Suomi-ruotsi opiskelusanakirja... Anja Sarantola, Tauno Sarantola: Ruotsi-suomi opiskelusanakirja... *LexicoNordica* 3/1996, 315–333.
- Tallgren 1914 = Tallgren, O.J.: ”Sanalla sanoen”. Toht. Cannelinin Ruotsalais-suomalaista sanakirjaa selailtua. In: *Lännetär*. Uusi jakso. II. Varsinaissuomalaisen osakunnan julkaisu. Helsinki: Otava. (S. 53–69.)

T.J.K. 1940 = Mielenkiinnolla odotettu teos [= Tekniikan Sanasto]. *Liiketaito* 7–8/1940, 66.

Tommola 1983 = Parempi myöhään ... eli havaintoja venäläis-suomalaisesta sanakirjasta. *Virittäjä* s. 257–265.

Åbo Tidningar 1826 = Literatur. *Suomalainen Sana-Kirja*. 29.11.1826.

Övriga källor

Lexicographica. International Annual for Lexicography. Edited by F.M. Dolezal et al. 9/1993. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

LexicoNordica. Utgitt av Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk språksekretariat. 3/1996. Oslo.

Översättning till svenska av Susanna Karjalainen